

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΣΥΝΗΘΩΝ ΑΣΧΟΛΙΩΝ ΤΟΥ ΚΑΘ' ΕΚΑΣΤΗΝ ΒΙΟΥ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΕΚΤΟΝ.

ΑΙ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΔΙΑΦΟΡΟΥΣ ΩΡΑΣ ΤΗΣ ΗΜΕΡΑΣ
ΑΣΧΟΛΙΑΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

§ 1. Παρατηρήσαντες ἐν τοῖς προηγουμένοις τὰς βάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ οἴκου καὶ τὰ συστατικὰ μέλη αὐτοῦ ἔμφυχά τε καὶ ἀψυχα, ὀφείλομεν νῦν ἐξετάσαι καθ' ἕκαστον καὶ ἀκριβέστερον τὰ καθ' ἡμέραν ἔργα καὶ τὰς ἀσχολίας τοῦ Ἑλληνοσ. Λαμβάνομεν δ' ἐνταῦθα ὑπ' ὄψιν τὸν γνησίως ἐλεύθερον καὶ εὐπορον Ἑλληνα οἰκογενειάρχην, διακρίνοντες αὐτὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπὸ τε τῶν νέων τὴν ἡλικίαν καὶ ἀκτημόνων καὶ ἀγάμων, καὶ ἀπὸ τῶν ἐδραίων ἢ καθιστικῶν βίον διαγόντων ἐργατῶν, χειροτεχνῶν καί, ὡς οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν ἔτι αὐτούς, τῶν δημιουργῶν. Τῶν μὲν πρώτων αἱ ἀσχολίαι καὶ διασκεδάσεις, ὡς ἀποβλέπουσαι οὐχὶ εἰς τὸ σύνολον τῶν πολιτῶν, ἀλλ' εἰς ὠρισμένας ἡλικίας καὶ καταστάσεις βίου, περιγραφῆσονται ἰδιαιτέρως ἀλλαχοῦ. Τοὺς δὲ δευτέρους, τοὺς τεχνίτας ἢ δημιουργούς, οὐδ' ὡς γνησίους καὶ ἐλεύθερους ἀνδρας ἀνεγνώριζον ἢ ἑλληνικὴ συνήθεια καὶ αἱ ἑλληνικαὶ ἰδέαι· διὸ τὸν τοιοῦτον χειροτέχνην ἐθεώρουν ὡς βάνουσον καὶ ἀνδραποδώδη. Διότι αἱ τοιαῦται ἀνελεύθεροι καὶ βανουσικαὶ ἐδραῖαι

τέχνη, ἢ χαλκευτική, τεκτονική, σκυτοτομική καὶ λοιπαὶ ἐν γένει μὲν ἠνάγκαζον τοὺς ἐργαζομένους καὶ ἐπιμελουμένους αὐτῶν, ὅπως κάθωνται καὶ σκιατραφῶνται καὶ οὕτως ἐκθηλύνωνται διὰ τῆς ἀποφυγῆς τῶν ἐν ὑπαίθρῳ καὶ προσηλίοις κόπων, πολλαὶ δὲ αὐτῶν, καὶ ὅπως διημερεύωσι πρὸς τὸ πῦρ. Ἐφρόνουν δὲ ὅτι οὕτω λυμαινομένων τῶν σωμάτων ἐκθηλύνονται καὶ γίνονται ἐν αὐτοῖς ἀβρῶστότεραι καὶ αἰ ψυχαί, καὶ ὅτι ἀπεργάζονται αἰ τοιαῦται τέχναι καὶ σώμα καὶ ψυχὴν καὶ διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου ἀχρηστον πρὸς τὰς χρήσεις καὶ πράξεις τῆς ἀρετῆς. Ἐπειδὴ δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις γνώρισμά μὲν τοῦ ἐλευθέρου ἀνδρὸς ἦν ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ δύναμις τοῦ ἐπιτυγχάνειν αὐτῆς καὶ ἀσχεῖν αὐτήν, τοῦ δὲ δούλου καὶ ἀνδραπόδου ἡ ἀπουσία τῆς ἀρετῆς, διὰ τοῦτο χειροτέχναι ἑδραῖοι, μισθαρνοῦντες ἐργάται ἐκαλοῦντο βάνηουσι καὶ ἀνδραποδῶδεις καὶ ὡς τοιοῦτοι οὐδεμιᾶς ἀπήλαυον ὑπολήψεως παρὰ τοῖς Ἕλλησιν. Περὶ τοῦ ἐλευθέρου λοιπὸν καὶ τελείου Ἕλληνοσ ἀνδρὸς σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὡς γενικώτατον καὶ κυριώτατον χαρακτηριστικὸν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου καὶ τῶν κατὰ τὰς διαφόρους ὥρας τῆς ἡμέρας ἀσχολιῶν αὐτοῦ τοῦτο, ὅπερ καὶ ἐν τοῖς προηγουμένοις ὑπεμνήσαμεν, ὅτι τὸ θέατρον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἦν ἐκτὸς τῆς οἰκίας ἀπαράλλακτα, ὡς τὸ τῶν τῆς γυναικὸς ἔργων θέατρον ἦν ἐντὸς τῆς οἰκίας. Τῷ ἀνδρὶ ἀνέκειντο τὰ κατὰ τὸν ἀγρὸν ἔργα καὶ τὰ περὶ τὴν ἀγορὰν καὶ τὴν ἀστυπολίαν, τὰ δὲ τῆς οἰκονομίας ἔργα τῇ γυναικί. Οὐχὶ μόνον οἱ ἀπορώτεροι ἀνδρες ὤφειλον ἐπιδίδοσθαι εἰς τὰς γεωργίας καὶ τὰς ἐμπορίας, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ εὐπόροι καὶ ἱκανὸν βίον κεκτημένοι ἦσαν τρόπον τινὰ ὑπὸ τοῦ ἐπικρατοῦντος ἔθους ἠναγκασμένοι ζῆν τὸ πλεῖστον τῆς ἡμέρας ἐκτὸς τοῦ οἴκου, ἀσχολούμενοι, ἀν μὴ περὶ ἄλλο τι, περὶ τὴν ἵππικὴν καὶ τὰ γυμνάσια καὶ τὰ κυνηγέσια καὶ τὴν φιλοσοφίαν, καὶ παρὰ πᾶσιν ἡ οἰκία ἐνομιζέτο ὡς στέγη τῆς ἀπὸ τῶν ἔξω ἔργων σχολῆς καὶ ἀναπαύσεως αὐτῶν. Κατὰ ταύτας δὲ τὰς ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐξωτερικὰς ἀσχολίας τοῦ Ἕλληνοσ ἐγένετο καὶ αὐτῇ τῆς πολιτικῆς ἡμέρας διαίρεσις.

§ 2. Ἡ ἡμέρα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν, ὑπὸ ἀστρονομικὴν ἔποψιν θεωρουμένη ὡς περιοδικὸς χρόνος τῆς φαινομένης

περιστροφῆς τοῦ ἡλίου, περιελάμβανε πάντως τὸ ἀπὸ μιᾶς δύσεως τοῦ ἡλίου μέχρι τῆς ἀκολουθοῦ χροникὸν διάστημα, ἢ νύκτα καὶ ἡμέραν ὡς ἐν ὄλον, γινομένης τῆς ἀρχῆς ἀπὸ τῆς πρώτης, καὶ διὰ τοῦτο αἰείποτε κατὰ τοιαύτην σταθερὰν ἀκολουθίαν εἴρηνται αἱ δύο αὐταὶ λέξεις, εἴτε κεχωρισμέναι νύκτες καὶ ἡμέραι, εἴτε σύνθετοι ὡς νυχθημέρον, ὅπερ ἦν σύνηθες μεταγενεστέρως, οὐχὶ δὲ, ὡς παρ' ἡμῖν λέγεται, ἡμερονύκτιον. Ἄλλ' ἐννοεῖται ὅτι τῆς πολιτικῆς ἡμέρας ἢ τοῦ νυχθημέρου τὸ κυριώτερον μέρος ἦν τῷ Ἑλληνι πάντατε ἢ κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν καὶ μερικωτέραν σημασίαν ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου μέχρι τῆς δύσεως αὐτοῦ ἡμέρα. Καὶ αὕτῃ ἢ εἰς δώδεκα ἴσας ὥρας διαίρεσις τῆς ἡμέρας περιωρίζετο ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ τῆς ἀνατολῆς καὶ δύσεως τοῦ ἡλίου χρόνῳ. Ταύτης δὲ τὰ δώδεκα ταῦτα μέρη, αἱ ὥραι, οὔσαι διάφοροι τὴν διάρκειαν κατὰ τὰς διαφόρους ὥρας τοῦ ἔτους, ἐμετροῦντο διὰ τῆς σκιᾶς τοῦ ἡλιακοῦ γνώμονος. Διότι ἐν ἐλλείψει τελειότερων μηχανῶν πρὸς τὸ μετρεῖν τὸν χρόνον οἱ Ἕλληνες μετεχειρίζοντο τοιοῦτον γνώμονα, παραλαβόντες καὶ αὐτόν, ὡς τὴν εἰς δώδεκα μέρη διαίρεσιν τῆς ἡμέρας, παρὰ τῶν Βαβυλωνίων, εἰ καὶ ἄλλαι εἰδήσεις ἀναφέρουσι τὴν εὔρεσιν τῶν ἡλιογνωμόνων εἰς τὸν Ἕλληνα Ἀναξίμανδρον, ὃς πρῶτος εὔρε γνώμονα καὶ ἔστησεν ἐπὶ σκιοθηρῶν ἐν Λακεδαίμονι. Ἀλλὰ τὴν τιμὴν τῆς εὔρεσεως τοῦ τοιούτου γνώμονος ὀρθότερον ἀπονέμει ὁ Ἡρόδοτος τοῖς Βαβυλωνίοις, λέγων, ὅτι «πόλον καὶ γνώμονα καὶ τὰ δώδεκα μέρη τῆς ἡμέρας παρὰ Βαβυλωνίων ἔμαθον οἱ Ἕλληνες». ἐνθα φαίνεται ὅτι πόλος καὶ γνώμων, ἐπειδὴ συνδυάζονται ἀμφότεροι μετὰ τῆς εἰς δώδεκα μέρη διαίρεσεως τῆς ἡμέρας, καὶ ἐννοητέοι ἀμφότεροι περὶ ἡλιακῶν ὥρολογίων. Μνημονεύεται δὲ ἐνταῦθα καὶ ἰδιαιτέρως ὁ γνώμων (ὁ καλούμενος ἔτι καὶ στοιχεῖον), διότι πολλάκις ἦν ἐν χρήσει καὶ ἄνευ τοῦ πόλου. Ἦν δὲ οὗτος ἀναμφιβόλως τὸ ἀρχαιότατον πρὸς διαίρεσιν τῆς ἡμέρας μέτρον καὶ συνίστατο εἰς ῥάβδον κἀθετον ἢ μᾶλλον εἰς στήλην, ἢ τι τοιοῦτο, οὗ τὴν καταπίπτουσαν σκιάν ἐμέτρουν κατὰ πόδας. Διὸ ἀναφέρεται ἐν τοιαύτῃ χρονολογικῇ σημασίᾳ στοιχεῖον ἐξάπουν (σκιά ἐπτάπους), δεκάπουν καὶ δωδεκάπουν. Ἐν τούτοις ὑπέθεσάν τινες ὅτι πρὸς διορισμὸν τῆς

ώρας ἐμέτρουν τὴν σκιάν τοῦ ἰδίου σώματος διὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν ποδῶν. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν φαίνεται, ὅτι τοῦτο ἐγένετο ἐν καιρῷ ἀνάγκης καὶ ἐν ἐλλείψει πραγματικοῦ γνώμονος, εἶτα δὲ ἐκ τῶν μηκῶν τῶν δέκα καὶ δώδεκα ποδῶν τῆς ἐσπερινῆς σκιάς πιθανολογεῖται, ὅτι τὸ σύνηθες ὕψος τοῦ γνώμονος ἀπεριμεῖτο τὸ ὕψος τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Ὑπὸ τοιαύτην ἐννοίαν ἐκληπτέον καὶ τὰ μήκη, ἅτινα συγγραφεὺς τις γεωπονικῶν προσέθηκεν ἐν τῷ τέλει ἐκάστου βιβλίου τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ περὶ ἐκάστου μηνὸς καθ' ἐκάστην ὥραν τῆς ἡμέρας. Καὶ ἄλλως δὲ φαίνεται ἀπίθανον, ὅτι ἐμέτρουν διὰ τῶν ἰδίων ποδῶν τὴν σκιάν τοῦ γνώμονος· διότι οὕτως ἐμελλον προκύπτειν ἀρκούντως σημαντικαὶ διαφοραὶ καταμετρήσεως· διὸ πιθανώτατον, ὅτι τὸ μέτρον ὑπεδεικνύετο κατὰ πόδας ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, ἐφ' ἧς ἐπιπτεν ἡ σκιά. Μνημονεύεται δὲ ὁ γνώμων σχεδὸν μόνον, προκειμένου περὶ τῆς ὥρας τοῦ γεύματος ἢ τοῦ λουτροῦ. Περὶ τῆς ὥρας τοῦ πρώτου ἀναφέρεται ἡμῖν, ὅτι ἀπητεῖτο δεκάπους ἢ δωδεκάπους σκιά. Καὶ δεκάπους μὲν ἀναφέρεται παρ' Ἀριστοφάνει, ὅπου λέγεται πρὸς τινα· «σοὶ δὲ μελήσει, ὅταν ἡ δεκάπουν τὸ στοιχεῖον, λιπαρὸν χωρεῖν ἐπὶ δεῖπνον»· δωδεκάπους δὲ παρὰ Μενάνδρῳ, ἔνθα λέγεται περὶ τινος ὅτι κληθεῖς ποτε εἰς ἐστίασιν δωδεκάποδος (στοιχείου ἢ σκιάς, ἐλλειπτικῶς· οὕτω γὰρ συνετίθεντο ἐπὶ δεῖπνον ἡξείν, τοῦ στοιχείου ὄντος δωδεκάποδος), ἄρθριος πρὸς τὴν σελήνην ἔτρεχε τὴν σκιάν ἰδῶν ὡς ὑστερίζων, καὶ παρῆν ἅμ' ἡμέρα. Ἐνίοτε φαίνεται, ὅτι ἐμέτρουν τὴν διπλῆν σκιάν τοῦ γνώμονος εἴκοσι ποδῶν ἢ εἴκοσι τεσσάρων. Βεβαίως διὰ τοῦ τοιούτου μέτρου τῆς σκιάς ἦν ἀδύνατον κατορθῶσαι ὀρθὴν διαίρεσιν τῆς ἡμέρας εἰς δώδεκα ἴσας ὥρας, ἀλλὰ μόνον προσδιωρίζοντο κατ' αὐτὸν χρονικὰ τινα σημεῖα. Οὕτω διετέλει ὠρισμένον τὸ δεῖπνεῖν, ὅτε ἦν δεκάπουν τὸ στοιχεῖον· πρὸς δὲ τὸ λούεσθαι ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ἀπητεῖτο εἶναι ἐξάπουν τὸ στοιχεῖον. Σημειωτέον ἔτι ὅτι μεταγενεστέρωσ γνώμων ἐλέγετο περὶ παντὸς ὠρολογίου καὶ περὶ αὐτῆς τῆς κλεψύδρας. Αἱ δὲ λέξεις πόλος, τὸ καθ' αὐτὸ ἡλιακὸν ὠρολόγιον, καὶ σκιαθήρας ἢ ἡλιοτρόπιον, ὡς ἔτι ἐκαλεῖτο ὁ πόλος, ἀπαντῶσι πολλῶ σπανιώτερον. Ἦν δὲ τοῦτο τὸ ἡλιακὸν ὠρολό-

γιον κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν κατασκευὴν ὅμοιον λεκανίδι, ἧς ἐν τῷ μέσῳ ἴστατο ἡ κάθετος ῥάβδος, ὁ γνῶμων, καὶ ἐν ἧ ἦσαν ἀποσημειωμένα διὰ γραμμῶν τὰ δώδεκα μέρη τῆς ἡμέρας οὕτως ὁ Σουίδας· «γνῶμων τὸ ἐν τοῖς ἡλιοτροπίοις πηγνύμενον, ὅπερ ἐφεῦρεν Ἀναξίμανδρος καὶ ἔστησεν ἐπὶ τῶν σκιοθήρων». Ἐκτενέστερα δὲ λέγονται περὶ αὐτοῦ παρὰ τῷ Ἀλκίφρονι· «ὁ γνῶμων οὐπω σκιάζει τὴν ἑκτην... εἰ γὰρ καὶ ὅλην καταβαλοῦμεν τὴν κίονα τὴν τὸ πικρὸν τοῦτο ὠρολόγιον ἀνέχουσαν, ἢ τὸν γνῶμονα τρέψομεν ἐκεῖσε νεύειν, οὐ τάχιον δυνήσεται τὰς ὥρας ἀποσημαίνειν, ἔσται τὸ βούλευμα Παλαμήδειον». Καὶ τὴν μὲν ἡμέραν οὕτω διήρουν εἰς δώδεκα ἴσα μέρη καὶ διὰ τοῦ γνῶμονος ἢ πόλου ἐμέτρουν αὐτά· τὴν δὲ νύκτα, ὡς ἠθελον μετρηῆσαι αὐτὴν ἀκριβέστερον, διήρουν καὶ αὐτὴν εἰς ἴσον ἀριθμὸν ὥρῶν, μετρούμενων δι' ὑδραυλικοῦ ὠρολογίου, ὅπερ ἐκαλεῖτο διὰ τοῦτο καὶ νυκτερινόν, καὶ ὁμοίαζε κλεψύδρα λίαν μεγάλη. Ἐννοεῖται ὅτι, ὡς ὁ γνῶμων, οὕτως οὐδὲ ἡ κλεψύδρα δύναται θεωρηθῆναι ὡς ἐπέχουσα ἀκριβέστατα τὸν τόπον ὠρολογίων, ἀλλ' ἦσαν ὡς τὰ παρ' ἡμῶν ἔτι ἐν χρήσει δι' ἄμμου κινούμενα ὠρολόγια, πρὸς ἃ δυνάμεθα παραβάλλειν ἐπιτυχῶς τὰς κλεψύδρας τῶν ἀρχαίων. Γνωστόν, ὅτι τὴν κλεψύδραν μετεχειρίζοντο οἱ ἀρχαῖοι ἐν τοῖς δικαστηρίοις πρὸς ἐκμέτρησιν τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἠδύνατο ἀγορεύειν ἑκάτερος τῶν ἀντιδίκων, καὶ ἐκ τούτου προῆλθον αἱ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ῥήτορσιν ἐκφράσεις ἐπίσχεσ (τὸ ὕδωρ), ἵνα ἀναγνωσθῶσιν αἱ μαρτυρίαι καὶ αἱ τοιαῦται ἀτεχνοὶ πίστεις, καὶ ἡ τῆς παραχωρήσεως τοῦ ὕδατος ὑπὸ τοῦ ἐνὸς ἀντιδίκου τῷ ἑτέρῳ, ὡς ἠθελον εἰπεῖν, ὅτι παρεχώρει τοῦ βήματος, ἵνα ἀγορεύσῃ ἐπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἀνήκουσαν ἐκείνῳ ὥραν· ἀλλὰ βεβαιότατον ὅτι καὶ ἡ ἐν δικαστηρίοις χρῆσις αὐτῆς μετηνέχθη ἐκ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, ἔνθα ἦν πρωϊμώτατα εὐχρηστος. Ἦν δὲ ἡ κλεψύδρα κατεσκευασμένη ὡς κοίλη σφαῖρα, πιθανῶς πεπεισμένη ὀλίγον ἀνωθεν· διὸ καὶ αὕτη ἡ σφαῖρα ἐκαλεῖτο κώδεια ἢ κωδία ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος αὐτῆς πρὸς κεφαλὴν μήκωνος· ἀνωθεν εἶχεν ὀπήν, δι' ἧς ἐνεχέετο ὕδωρ ἐντὸς αὐτῆς· ἢ δ' ὀπή αὕτη ἐξεστίνετο εἰς μικρὸν τῖνα λαίμον, καλούμενον αὐλόν. Οὗτος δὲ ὁ αὐλὸς ἠδύνατο συγχλείεσθαι

διὰ καλύμματος ἢ πώματος (πωμάζειν), ἵνα δι' αὐτοῦ κωλύηται ἡ ἔκχυσις τοῦ ὕδατος (ἐπισχεῖν, ἐπιλαβεῖν τὸ ὕδωρ). Κατὰ τὸ κάτω ἀντίθετον τῷ αὐλῷ μέρος ἦσαν πολλαὶ μικραὶ ὀπαί, εἶδος ἡθμοῦ ἢ στραγγιστήρος ἀποτελοῦσαι καὶ παρέχουσαι τῷ ἐντὸς ὕδατι βραδεῖαν διέξοδον. Ἡ δὲ χρῆσις τῆς κλεψύδρας καὶ κατὰ τὸν ἰδιωτικὸν βίον μαρτυρεῖται ἐκ πολλῶν παραδειγμάτων. Ἦσαν δὲ μείζονες καὶ μικρότεραι, μεταγενεστέρως δὲ καὶ ἐξ ὕλου κατασκευασμέναι.

§ 3. Σπανιώτερον ὅμως ἐγένετο ἡ τοιαύτη ἀκριβεστέρα καταμέτρησις τοῦ ἡμερινοῦ ἢ νυκτερινοῦ χρόνου διὰ γνωμόνων καὶ κλεψυδρῶν· διότι κατὰ τὰς συνήθεις ἀνάγκας τοῦ καθ' ἡμέραν βίου ὁ Ἕλληνας ἤρκετο εἰς γενικωτέραν τινὰ διαίρεσιν, διαιρῶν τὴν μὲν νύκτα εἰς τρία τμήματα, τὴν δὲ ἡμέραν εἰς τέσσαρα. Καὶ ἡ μὲν νύξ διηρεῖτο εἰς τὸ εὐθὺς μετὰ τὴν δειλὴν ὀψίαν πρῶτον μέρος τῆς νυκτός, τὸν ἑσπερον ἢ ἑσπέραν, ὅπερ ἐξέφραζον ἄλλως καὶ περὶ λύχνων ἀφάς, διὰ τὴν τότε γινομένην ἀναψιν τῶν λύχνων, τὸ παρά τοῖς μεταγενεστέροις δι' αὐτὸ τοῦτο κληθὲν λυχνικὸν (ὥρα τῶν λύχνων), δεύτερον εἰς μέσας νύκτας (μέσων νυκτῶν), τὸ παρ' ἡμῖν μεσονύκτιον, ἢ συμφωνότερον πρὸς τὴν παρά τοῖς παλαιοῖς χρῆσιν τοῦ πληθυντικοῦ τὰ μεσάνυκτα, παρ' Ὀμήρῳ δὲ νυκτός ἀμολγῶ, ὅπερ κατὰ τινὰς ἰσοδυναμεῖ τῇ ἀκμῇ ἦτοι τῷ μέσῳ τῆς νυκτός, εἰ καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐνόουν διὰ τῆς τοιαύτης Ὀμηρικῆς ἐκφράσεως τὴν ὥραν τῆς νυκτός, καθ' ἣν ἤμελγον τὰ πρόβατα, ἢ τὴν ἑσπερινὴν ἢ τὴν πρωϊνὴν διὰ τὴν διπλὴν ἀμελξιν τῶν προβάτων, — καὶ τρίτον εἰς τὸν ὄρθρον, ὃς πολλάκις καὶ βαθυς ὄρθρος ἐλέγετο, τὴν ὥραν τῆς νυκτός, καθ' ἣν ἄδουσιν οἱ ἀλεκτρυόνες, ἢ τὸν πρὸ τοῦ λυκαυγοῦς καιρὸν, καθ' ὃν ἐξεγερθεῖς τις ἐκ τοῦ ὕπνου ἠδύνατο ἔτι χρῆσθαι λύχνῳ. Καὶ αὗται μὲν ἦσαν αἱ γενικώτεραι ἐκφράσεις τῶν νυκτερινῶν διαίρεσεων· ἐννοεῖται δὲ ὅτι οὐδ' ἄλλαι ὀνομασίαι τῶν διαφόρων τμημάτων καὶ ὥρῶν τῆς νυκτός ἔλειπον μάλιστα παρά τοῖς μεταγενεστέροις τοῖς ἕνεκα πλαστῆς εὐφυΐας μὴ θέλουσιν ἀλόγως ποιεῖσθαι χρῆσιν τῶν κοινῶν καὶ συνήθων ἐκφράσεων ὡς τετριμμένων καὶ πεπατημένων. Τοιαῦται ἦσαν αἱ περὶ πρώτην

νύκτα καὶ νυκτὸς ἀρχομένης, μεσοῦσης νυκτὸς, ὑπὸ τὸ λυκαυγές ἢ Ὀμηρικῶς κατ' ἀμφιλύκην νύκτα καὶ περὶ ἀλεκτρυόνων ὥδᾶς. Αἱ δὲ παρὰ Πολυδεύκει μνημονευόμεναι πρῶται φυλακαὶ καὶ δεῦτεραι καὶ τρίται ὡς ἐκφράσεις τῶν ἀντιστοιχοῦντων νυκτερινῶν τμημάτων ὑπομιμνήσκουσιν ἡμῖν ῥωμαϊκὴν συνήθειαν καὶ καταγωγὴν. Τὸ δὲ τέλος τῆς νυκτὸς καὶ ἡ ἀπὸ ταύτης εἰς τὴν ἡμέραν μετάβασις ἐξεφράζετο διὰ τῶν ἀκολουθῶν βαθμηδὸν προχωρουσῶν ἐκφράσεων, ὑπὸ τὸ λυκαυγές, ἄμ' ἔφ, (παρ' Ὀμήρῳ ἄμ' ἠοῖ φαινομένηφι, ἦμος ἠριγένεια φάνη ῥοδοδάκτυλος ἠώς), ἔωθεν, ὑποφωσκούσης ἡμέρας (διαγελώσης ἡμέρας), ἄμ' ἡμέρα, ἅμα ἠλίφ ἀνίσχοντι.

§ 4. Τῶν δὲ ἡμερινῶν τμημάτων τὰ ὅρια προσδιωρίζοντο οἴκοθεν διὰ τῶν διαφόρων βαθμῶν τῆς καθημερινῆς ἀσχολίας καὶ τῶν κατηγοριῶν τῶν καθ' ἑκάστην ἔργων. Ὁ Ἕλληνας, ἅμα ἐξεγειρόμενος τῆς κλίνης αὐτοῦ, ἅμα τῇ αὐγῇ (ἄμ' ἔφ, ἔωθεν ἐξ εὐνῆς ἀνίστασθαι) ἐνίπτετο πρῶτον τὸ πρόσωπον διὰ ψυχροῦ ὕδατος, ὁ μὲν εὐπορώτερος, ἐπιχέοντος τὸ ὕδωρ τοῦ παιδός (τοῦ ὑδροχόου), κρατοῦντος πρόχουν, κατὰ λέβητος ἢ λεκάνης ἢ ἄλλου λουτηρίου ἀγγείου, ὁ δὲ λιτόβιος πολλάκις οὐδὲ τοῦτο ἐποίει ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἀλλὰ συχνάκις συνεδύαζε τὸ νίπτεσθαι μετὰ τοῦ ἐωθινοῦ περιπάτου. Τὸ δὲ ξύρεσθαι καὶ καθαίρειν τοὺς ὀδόντας κατὰ τὴν πρωϊνὴν ἀπόνιψιν γινώσκουσι μόνον οἱ ῥωμαῖκοὶ χρόνοι. Ἀπονιφθεὶς δ' ἐλάμβανεν ἐν εἴδει προγεύματος, ἢ πρωϊνοῦ ἐμβρώματος ποτήριον ἀκράτου οἴνου μετ' ἄρτου, ἐμβάπτων τοῦτον εἰς τὸν οἶνον, ὅθεν προῆλθε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ τοιοῦτου πρωϊνοῦ προγεύματος ἀκρατίζεσθαι καὶ ἀκρατισμα καὶ ἀκρατισμός. Τοῦτο δ' ἐγένετο οὐχὶ μόνον κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ὅτε οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἐργατικοὶ συνάμα καὶ σώφρονες καὶ περιωρίζοντο εἰς τὸ τρώγειν ἔωθεν ἄρτον μόνον ἐν ἀκράτῳ καὶ οὐδὲν ἄλλο, οὐδ' ὑπὸ μόνων τῶν πολεμικῶν, ἵνα διαθερμανθῶσιν ὑπὸ τοῦ οἴνου καὶ μὴ ἀποδειλιῶσιν ἐν τῇ μάχῃ, ἀλλὰ καὶ κατὰ μεταγενεστέραν ἐποχὴν. Εὐθὺς δὲ μετὰ τὸ ἀκρατισμα τοῦτο ἐξήρχετο τῆς οἰκίας, καὶ ἐὰν μὴ ἠναγκάζετο ὑπὸ τῆς γεωργίας ἢ ἄλλων ἀγροτικῶν ἀσχολιῶν, ὅπως μεταβαίνη καὶ διατρίβῃ περὶ τὸν ἀγρὸν ἢ

τὴν ἐξοχὴν, ἀφιέρου τὰς μέχρι τῆς συναθροίσεως τῆς ἀγορᾶς πρωϊνὰς ὥρας εἰς ἐπισκέψεις τῶν φίλων ἢ ὧν εἶχέ τις ἀνάγκην, διότι διὰ τὴν γενικὴν συνήθειαν πάντων, καθ' ἣν ἐξήρχοντο πρῶτ', τότε μόνον ἐξ εὐνῆς ἠδύνατό τις καταλαμβάνειν ἔτι ἔνδον τῆς οἰκίας τὸν φίλον. Κατὰ τοιαύτας ἐπισκέψεις, ὡς καὶ κατ' ἄλλας συναντήσεις φίλων ὡς γενικώτατον καὶ ἀρχαιότατον, ἀλλὰ καὶ φιλικώτατον τύπον ἀσπασμοῦ εἶχον ἀντὶ τῶν ἡμετέρων «Καλὴν ἡμέραν» καὶ τῶν τοιούτων τὸ «χαῖρε» ἢ «χαίρειν» (κελεύω), ἐμπεριέχον εὐχὴν χαρᾶς, ὡς συνεπείας εὐημερίας καὶ εὐτυχίας, ὅπερ ἔλεγον καὶ κατὰ τὴν συνάντησιν καὶ κατὰ τὸν ἀποχωρισμόν. Ἄλλὰ καὶ τὴν εὐχὴν «ὑγίαινε» μετεχειρίζοντο ἀντὶ ταύτης, ὡς πάλιν καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ἐν ἀρχῇ ἠύχοντο τὸ χαίρειν καὶ ἐτελεύτων μετὰ τῆς «ἔρρωσο». Ἀναμφιβόλως ἡ τοιαύτη τοῦ χαίρειν προσφώνησις ἐν τισὶ καταστάσεσι τοῦ προσαγορευομένου, ὡς ἐν μεγάλῃ δυστυχίᾳ καὶ ἐν ἀσθενείᾳ, ἦν οὐχὶ τόσοσὺν κατάλληλος· ἀλλ' οὐχ ἦττον δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ἦν μόνον γενικὸς τύπος προσαγορεύσεως, ἦν ἐν χρήσει καὶ ἐπὶ τοιούτων περιπτώσεων, ὅπερ πολλάκις ἐκολάζετο διὰ τινος ἀντιθέσεως, διακρινούσης τὴν εὐχὴν καὶ προσφώνησιν ἀπὸ τῆς κακῆς ἐκείνης καταστάσεως («Χαίρετε ἐν κακοῖς ὄμωσ»). Ἄλλως δ' ἐπὶ νοσούντων μετεχειρίζοντο πολλάκις τὸ «καλῶς ἔχε». Μετὰ δὲ ταῦτα ἡ ἀρχαιοτάτη αὕτη ἑλληνικὴ πρόσρησις ἐφαίνετό τισι λίαν ἀπηρχαιωμένη καὶ σαπρὰ καὶ ἀντικατέστησαν ἀντ' αὐτοῦ τὸ καινότερον «ἀσπάζομαι», ὡς ὁ εὐφυῆς Ἀριστοφάνης παρεισάγει τὸν νεόπλουτον Χρεμύλον, λέγοντα πρὸς τοὺς δημότας· «Χαίρειν μὲν ὑμᾶς ἐστίν, ὦνδρες δημόται, ἀρχαῖον ἤδη προσαγορεύειν καὶ σαπρὸν, ἀσπάζομαι δέ.» Ἐν δὲ ταῖς κατὰ τὰς ὁδοὺς συναντήσεσι προσηγόρευον μόνον μεγαλοφώνως ἀλλήλους ἄνευ περαιτέρω τινὸς σημείου. Ἡ δὲ κατὰ τοιαύτας συναντήσεις καὶ ἐπισκέψεις παρὰ τοῖς βαρβάροις Αἰγυπτίοις συνήθεια τοῦ καταβιβάζειν μέχρι γόνατος τὴν χεῖρα καὶ προσκυνεῖν ἀντὶ τοῦ προσαγορεύειν ἀλλήλους ἐν ταῖς ὁδοῖς μόνον ὑπὸ μεταγενεστέρους χρόνους διαφθορᾶς φαίνεται ὅτι ἦν ἐν χρήσει, ὅτε ὁ ὑποδεέστερος ἐταπεινοῦτο ἀπέναντι τῶν ἀνωτέρων αὐτοῦ εἰς τὴν ποταπὴν συνήθειαν τοῦ καταφιλεῖν τὴν δεξιάν

χειρα, τὸ στῆθος ἢ καὶ τὸ γόνυ. Περὶ τοιαύτης ἐποχῆς φαίνονται ἰσχύοντα τὰ παρὰ Λουκιανῶ· αἰοὶ δὲ σεμνότεροι καὶ προσκυνεῖσθαι περιμένοντες, οὐ πόρρωθεν, οὐδ' ὡς Πέρσαις νόμος, ἀλλὰ δεῖ προσελθόντα καὶ ὑποκύψαντα καὶ πόρρωθεν τὴν ψυχὴν ταπεινώσαντα καὶ τὸ πάθος αὐτῆς ἐμφανίσαντα τῇ τοῦ σώματος ὁμοιότητι τὸ στῆθος ἢ τὴν δεξιὰν καταφιλεῖν». Ἀλλὰ παραλείποντες ταύτας τὰς ἀνδραποδώδεις καὶ βαρβαρικὰς ὑποκλίσεις καὶ ἐνδείξεις σεβασμοῦ τὰς ἐπὶ τῆς μεταγενεστερᾶς δούλης ἐποχῆς, ἐπανερχόμεθα εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους Ἕλληνας, οἱ ἐκτὸς τῶν τοιούτων πρῶϊνῶν ἐπισκέψεων ἑδαπάνων ἄλλως συνηθέστερον τὰς πρῶϊνάς αὐτῶν ὥρας εἰς διαφόρους σωματικὰς κινήσεις καὶ πρὸ πάντων εἰς περιπάτους, οὓς ἐποιοῦντο ἢ ἐν τοῖς γυμνασίοις καὶ ἐν τοῖς ξυστοῖς ἢ καταστέγοις δρόμοις τοῖς εὕρισκομένοις κατὰ τὰ γυμνάσια καὶ τὰς παλαίστρας, ἢ προτιμότερον καὶ ἀκοπώτερον ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ εἰς σωματικὴν κίνησιν κατ' οἶκον γινομένην, ὄρχησιν καὶ χειρονομίαν.

§ 5. Μετὰ ταῦτα περὶ τὴν ἐνάτην καθ' ἡμᾶς ὥραν ὁ Ἕλληνας ἐπορεύετο εἰς τὴν ἀγορὰν, ἣτις ἐκτὸς τῶν κυρίως ἐκκλησιῶν ἢ συναθροίσεων τοῦ δήμου ἐχρησίμευε πᾶσι τοῖς ἐλευθέροις καὶ ἀνεξαρτήτοις τὴν ἡλικίαν ἢ τὴν κατάστασιν πολίταις ὡς καθημερινὴ ἀγορὰ ἢ τόπος συναθροίσεως, ἵνα ἐνταῦθα συνδιαλέγωνται μετ' οἰκείων καὶ φίλων ἢ συμφωνῶσι πρὸς ἀλλήλους περὶ διαφορῶν συναλλαγῶν καὶ ἐπιχειρήσεων. Τὸν δ' ἀπὸ ταύτης τῆς ἐνάτης ὥρας τῆς ἀγορᾶς χρόνον, ὃς ἀπετέλει τὸ δεύτερον κύριον τμήμα τῆς ἡμέρας, καὶ ὠνόμαζον οἱ Ἕλληνες δι' ἐκφράσεως, σημαίνουσης αὐτὴν ταύτην τὴν φοίτησιν καὶ πλήρωσιν τῆς ἀγορᾶς, καλοῦντες αὐτὴν τὸ μὲν ἀγορᾶς ὥραν μετὰ διακρίσεως ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς τῶν ὠνίων καὶ μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς συναθροίσεως ἕνεκα τῶν ἄλλων πράξεων τῶν γινομένων ἔωθεν κατὰ τὴν ἀγορὰν, τὸ δὲ περὶ πλήθους ἀγορᾶν, ἀμφὶ πλήθους ἀγορᾶν, ἢ πληθούσης ἀγορᾶς, ἐπεκτείνοντες τοῦτο τὸ διάστημα ἀπὸ τῆς τρίτης μέχρι τῆς ἕκτης ὥρας ἢ καθ' ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ἐνάτης μέχρι τῆς μεσημβρίας, ὅτε ἐγένετο καὶ ἡ λύσις ἢ διάλυσις τῆς ἀγορᾶς. Οὐδέποτε δὲ ἡ ταύτην ὥρα, ἣν ὁ Ἡρόδοτος καλεῖ πληθώρη ἀγορᾶς, ἠδύνατο

ὑπερβαίνειν τὴν σταθερὰν μεσημβρίαν. Ἐφοίτων δὲ γενικῶς ἅπαντες εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ περιήρχοντο κατ' αὐτὴν, καὶ οὐχὶ μόνον οἱ φιλοπράγμονες ἔνεκα κοινῶν καὶ ἰδίων ὑποθέσεων, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπράγμονες πρὸς διασκέδασιν καὶ συναναστροφὴν, διότι ἐκεῖ ἠδύναντο συναντᾶσθαι μετὰ πλείστων συνήθων καὶ γνωρίμων. Μόνον τοῖς παισὶ καὶ τοῖς ἐφήβοις, οἳ ἦσαν ἔτι ἀνήλικες καὶ διὰ τοῦτο ἐθεωροῦντο ἀνίκανοι ἔτι πρὸς τὸ πολιτεύεσθαι καὶ ἄμμοροι πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἦν ἀπηγορευμένον ὑπὸ τῆς συνηθείας καὶ τῆς ἰδέας τῆς ἐλληνικῆς σωφροσύνης τὸ ἔρχεσθαι καὶ ἐνδιατρίβειν περὶ τὴν ἀγορὰν, καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς καὶ ἀρετῆς τῶν Ἀθηναίων λέγει ἡμῖν ὁ Ἰσοκράτης περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις νέων ὅτι τοσοῦτον ἀπέφευγον τὴν ἀγορὰν, ὥστε, καὶ ἐάν ποτε ἠναγκάζοντο διελθεῖν δι' αὐτῆς, ἐφαίνοντο ποιῶντες τοῦτο μετὰ πολλῆς αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης· ὁ δὲ νέος Δημοσθένης πάλιν, ὑπερεπιθυμῶν παρευρεθῆναι ἐν τινὶ ἐπισήμῳ δίκῃ πρὸς ἀκρόασιν τοῦ περιφήμου ῥήτορος Καλλιστράτου, μόνον διὰ τὴν πρὸς τοὺς ἀνοίγοντας τὰ δικαστήρια δημοσίους ἢ κλητῆρας συνήθειαν τοῦ παιδαγωγοῦ αὐτοῦ κατῴρωσεν εὐπορῆσαι χώρας ἐν τῷ δικαστηρίῳ, ἐν ᾗ καθήμενος ἀδήλως ἤκουσε τὰ λεγόμενα. Ἄλλως τε ἢ ἐν δικαστηρίοις ἐκ περιεργείας παρουσία καὶ ἀκρόασις τῶν δικῶν ἢ τῶν ἐν τῷ βουλευτηρίῳ συσκέψεων ἀπεδοκιμάζετο καὶ ὑπὸ πρεσβυτέρων γινομένη· διὸ καὶ ἀπ' ἐναντίας μετ' ἐπαίνου λέγει ὁ ἀγορεύων παρὰ τῷ Λυσίᾳ· «ἐγὼ γὰρ ἔτη γεγονώς τριάκοντα, ἐγγύς τε οἰκῶν τῆς ἀγορᾶς, οὔτε πρὸς δικαστηρίῳ οὔτε πρὸς βουλευτηρίῳ ὤφθην οὐδεπώποτε». Ἀμφιβάλλεται μὲν, εἰ ἦν ἀπηγορευμένον γενικῶς καὶ τοῖς ἄλλοις πολίταις ἔξω τῶν δικαστῶν καὶ βουλευτῶν τὸ παρίστασθαι ἐν ταῖς διασκέψεσι τῶν δικαστηρίων καὶ τοῦ βουλευτηρίου πρὸς ἀκρόασιν χάριν περιεργείας, βέβαιον δὲ, ὅτι αἱ συνεδριάσεις τοῦ βουλευτηρίου ἐγίνοντο ἢ κεκλεισμένων τῶν θυρῶν ἢ δημοσίᾳ, διότι ἀναφέρονται περιστάσεις, ἐνθα ἐγένετο ἀνάγκη τοῦ ἐκδιώκειν ἐκεῖθεν τοὺς ἰδιώτας. — Ἐάν δὲ οἱ νεώτεροι τῶν δεκαοκτῶ ἐτῶν ἤθελον διαπράττεσθαι τι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, πρὸς τοῦτο ἠδύναντο μόνον περιμένειν καὶ ἐνδιατρίβειν κατὰ τὰς σκηνάς τὰς ἐμπορικὰς (τὰ πωλητήρια, ἢ

γέρρα) καὶ τὰ ἐργαστήρια, οἷον ἡνιοποιεῖα, χαλκεῖα, σκυτοτομεῖα καὶ τὰ τοιαῦτα τὰ παρακείμενα κατὰ τὴν ἀγοράν. Εἰς τὰ αὐτὰ δὲ μέρη συνήθως ἀπεσύροντο καὶ οἱ τέλειοι ἄνδρες τοῦ μὲν χειμῶνος, ἵνα θερμαίνωνται ἐν ταῖς καμίνοις τῶν χαλκέων, τοῦ δὲ θέρους, ἵνα ἀποφεύγωσι τὸν μεσημβρινὸν ἥλιον, ὅστις καθίστα ὀχληρὰν τὴν μακροτέραν ἐν ὑπαίθρῳ ἢ καὶ ὑπὸ τὰς στοὰς τῆς ἀγορᾶς διαμονήν.

§ 6. Κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ ὥραν ἐγένετο πρὸς τούτοις καὶ ἡ ἔναρξις τοῦ τρίτου μέρους τῆς ἡμέρας, ἡ παρ' ἡμῖν μεσημβρία συνήθως καλουμένη, ἣτις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐνίοτε ἐκτὸς ταύτης τῆς ὀνομασίας ἐκαλεῖτο καὶ διάλυσις ἀγορᾶς, ὡς διαλυομένης κατὰ ταύτην τὴν ὥραν τῆς προμνησθείσης ἀγορᾶς· ἡ δὲ ἔκφρασις σταθερὰ μεσημβρία ἐσήμαινε τὸ καθ' αὐτὸ μεσημβρινὸν ὕψωμα τοῦ ἡλίου. Κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ τρίτου τμήματος ἐν μέρει ἐπανήρχοντο οἴκαδε καὶ ἡρίστων, ἣτοι ἐλάμβανον τὸ ἄριστον. Μετὰ τοῦτο πάλιν ἐξήρχοντο, ἀποφεύγοντες τὸν ἡμερήσιον ὕπνον, ὅστις φαίνεται ὅτι σπανίως μόνον καὶ οὐχὶ γενικῶς συνειθίζετο κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος, μάλιστα δὲ καὶ κατεκρίνετο καὶ ἐθεωρεῖτο ὡς σημεῖον ἐνοχλήσεως σώματος ἢ ἀδημοσύνης ψυχῆς ἢ ἀργίας ἢ ἀπαιδευσίας. Ἀναφέρει μὲν ὁ Πλούταρχος πολλαχοῦ τὴν λέξιν ἐνδιάζειν ὡς σημαίνουσαν τὸν τοιοῦτον μετὰ μεσημβρίαν καὶ τὸ ἄριστον ὕπνον (μεσημβριάζειν ἢ μεσημβριασμόν), ἀλλὰ τοῦτο οὐδαμῶς ὑποδεικνύει καὶ γενικὴν καὶ σταθερὰν τοιαύτης ἀναπαύσεως συνήθειαν, καθ' ὅσον μάλιστα τὴν αὐτὴν λέξιν μεταχειρίζεται καὶ περὶ τῆς ἀναπαύσεως τῶν μηρυκωμένων ζώων. Ἐννοεῖται δὲ εὐκόλως, ὅτι ἐὰν ἀναφέρωνται ἡμῖν καὶ στρατιῶται κοιμώμενοι ἐν ἡμέρᾳ κατὰ τὴν στρατείαν, ἢ καὶ ἄρχοντες κοιμώμενοι κατὰ τὸ μέσον τῆς ἡμέρας, τοῦτο ἀνήκει εἰς καιρὸν πολέμου καὶ ἦν συνέπεια προηγηθείσης ἀγρυπνίας. Ἐν γένει δὲ ἄνδρες κοιμώμενοι ἐν καιρῷ ἡμέρας ἐνομίζοντο νυκτοκλέπται, καὶ ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν ἀποκαλεῖ τοὺς τοιοῦτους ὁ Ἡσίοδος ἡμεροκοίτους ἄνδρας. Συνήθως λοιπὸν πάντες καὶ κατὰ ταύτας τὰς μετὰ μεσημβρίαν μέχρι τῆς ἐσπερινῆς εἰς τὸν οἶκον ἐπιστροφῆς καὶ τοῦ δείπνου ὥρας αὐτῶν διῆγον ἔξω τῆς οἰκίας.

Καὶ αὐτοὶ οἱ ἄεργοι διῆγον μᾶλλον τὰς δειλινὰς ὥρας αὐτῶν ἢ ἐν τοῖς σκιραφείοις κυβεύοντες, ἢ ἐν τοῖς καπηλείοις πίνοντες, ἢ διατρίβοντες ἐν τοῖς διδασκαλείοις τῶν αὐλητρίδων. Ὁ δὲ χρηστὸς πολίτης συνήθως ἐφοῖτα ἢ εἰς κουρεῖόν τι, ἢ εἰς μυροπωλεῖον, ἢ εἰς σκυτοτομεῖον, ἢ εἰς ἄλλο τι τοιοῦτον ἀνοικτὸν ἐργαστήριον, πρὸ πάντων εἰς τὰ πλησιέστατα τῆς ἀγορᾶς, μεταγενεστέρως δὲ καὶ εἰς λουτρῶνας, καὶ ἐκεῖ συνδιατρίβων συνδιελέγετο μετὰ τῶν ὁμοίων αὐτοῦ περὶ τῶν συμβεβηκότων τῆς ἡμέρας ἢ περὶ πολιτικῶν καὶ ἄλλων σπουδαίων ζητημάτων. Πολλάκις δὲ διέτριβε καὶ ἐν ἐπίτηδες πρὸς τοῦτο διατεθειμένῳ οἰκῆματι, ὅπερ ἐκαλεῖτο λέσχη· τοιαῦτα οἰκῆματα ὑπῆρχον ἐν πάσαις ταῖς πόλεσι τῆς Ἑλλάδος, ἐκλήθησαν δὲ οὕτω, διότι τὸ ἀρχαῖον συνεργόμενοι οἱ πολῖται ἐνταῦθα, διελέγοντο καὶ περὶ τῶν σπουδαιότερων καὶ περὶ τῶν μυθωδῶν. Ἴσως αἱ αὐταὶ λέσχαι ἐκαλοῦντο καὶ ἡμικύκλια ἔνεκα τῆς ἡμικυκλοειδοῦς διαθέσεως αὐτῶν, διότι ταῦτα εὕρισκον-
ται πολλαχοῦ παρὰ Πλουτάρχῳ συνδυαζόμενα μετὰ τῶν προ-
μνησθέντων ἐργαστηρίων καὶ τῶν παλαιστῶν ἀντὶ τῶν λεσχῶν,
καὶ ἀναφέρονται ταῦτα περὶ Ἀθηνῶν (Ἄρά γε ὁ Πλούταρχος
λαλεῖ, ἀποβλέπων εἰς ῥωμαϊκὴν συνήθειαν;) Ποῖον ἐλεύθερον στά-
διον ἦν τοῖς φιλοκαίνοις καὶ πολυλάλοις ἢ λέσχη πρὸς ἀνάπτυξιν
τῆς εὐγλωττίας αὐτῶν καὶ περὶ κούφων καὶ περὶ σπουδαίων ζη-
τημάτων, δεικνύουσι μὲν καὶ τὰ ἀναφερόμενα παραδείγματα τῶν
φοιτητῶν αὐτῆς, τῶν λεσχηνωτῶν, δεικνύει δὲ καὶ ἡ γλῶσσα,
ἐκεῖθεν ἀρυσθεῖσα τὰς φράσεις ἀδολέσχης καὶ λεσχηνεύειν. Ἐν δὲ
τοῖς τοιούτοις μέρεσι διέτριβεν ὁ Ἕλληνας, μέχρις οὗ ἡ ὥρα τοῦ
γεύματος ὑπερίμνησκεν αὐτῷ τὴν εἰς τὴν οἰκίαν ἐπάνοδον, ἢ καὶ
ἐγίνετο, ὅτε τὸ στοιχεῖον ἦν δεκάπουν. Ὡνομάζετο δὲ τοῦτο τὸ
χρονικὸν τμήμα τῆς ἡμέρας δείλη (τὸ δειλινόν) καὶ ὑποδιηρεῖτο
εἰς δύο πάλιν μέρη, εἰς δείλην πρῶταν καὶ δείλην ὀψίαν, τὴν μὲν
πρώτην περιλαμβάνουσαν τὸ πρῶτον τρίωρον μετὰ τὴν μεσημβρί-
αν τμήμα, τὴν δὲ δευτέραν τὸ ἔκτοτε μέχρι τῆς ὥρας τοῦ δει-
πνοῦ· ταύτην δὲ τὴν γενικὴν διαίρεσιν τῆς δείλης ὑπὸ τοιαύτην
ἐννοίαν οὐ συγχυστέον μετὰ τῆς μεταγενεστέρας διαιρέσεως εἰς
δείλην ἑψάν, εἰς δείλην μεσημβρίαν καὶ ἑσπέραν, ὅτε δείλη ἐν-
νοεῖται γενικῶς οἰαδήποτε ὥρα τῆς ἡμέρας.

§ 7. Αὕτη δὲ ἡ ὥρα τοῦ δεῖπνου ἦν διάφορος κατὰ τὰς περιστάσεις. Καὶ οἱ μὲν εὐπορώτεροι συνήθως προέταπτον τοῦ κυρίως δεῖπνου κατὰ τὴν μεσημβρίαν τὸ μνημονευθὲν ἄριστον, συνιστάμενον πάντως καὶ ἐξ ἐφθῶν ἢ θερμῶν ἐδεσμάτων, μετὰ τὸ τέλος τῶν ἐργασιῶν τοῦ πρὸ τῆς μεσημβρίας χρόνου καὶ τὴν διάλυσιν τῆς ἀγορᾶς, οἱ δὲ πενέστεροι καὶ οἱ αὐστηρότεροι τὴν δίαιταν ἀπεῖχον παντάπασι τοῦ τοιούτου ἀρίστου, ὅπερ ἐν τισὶ τρυφώσαις καὶ πλουσίαις χώραις ἦν οὐχὶ διάφορον τοῦ γνησίου γεύματος καὶ ἐπίσης ἐμπληστικὸν καὶ πολυτελὲς ὡς ἐκεῖνο. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ἡδύνατο καὶ τὸ δεῖπνον συμπίπτειν εἰς πρωϊαιτέραν ὥραν τῆς ἡμέρας. Τὸ δεῖπνον δηλαδὴ ἐσήμαινε πᾶσαν μετάληψιν προπαρασκευασμένων ἐδεσμάτων ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἀπὸ τῶν τυχόντων γινόμενον ἀκράτισμα, καὶ ἐπομένως, καθ' ὅσον ἡ τοιαύτη τροφή μετελαμβάνετο πρωϊαίτερον ἢ ὀψιαίτερον, ἡδύνατο συμπίπτειν ἢ μεταξὺ τῶν δύο ἢ μετὰ τοῦ ἐτέρου ἐξ αὐτῶν, καὶ τότε ἡδύνατο εἶναι ἢ ἄριστον ἢ δόρπος. Διότι αὗται αἱ δύο τελευταῖαι ἐκφράσεις ἀρμόζουσιν εἰς ὠρισμένην ὥραν ἡμέρας, καὶ κατὰ τοὺς ὀμηρικοὺς χρόνους τὸ μὲν ἄριστον ἐγίνετο πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς καθ' ἡμέραν ἐργασίας ἅμα τῇ ἡοῖ, ὁ δὲ δόρπος μετὰ τὸ τέλος τῶν ἐργασιῶν καὶ μετὰ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου. Ἄλλως δὲ ἡ κατὰ τρεῖς διαφόρους ὥρας τῆς ἡμέρας μετάληψις τῆς τροφῆς ἦν ἀρχαιοτάτη παρὰ τοῖς Ἑλλησι, καὶ τοιαύτη οὐσιωδῶς διέμεινε καὶ μετὰ ταῦτα, καὶ μόνον κατὰ τὴν χρῆσιν τῶν ὀνομασιῶν διαφέρει ὀλίγον ἢ ὀμηρικὴ ἐποχὴ ἀπὸ τῆς μεταγενεστέρας. Καὶ περὶ μὲν ταύτης εἶπομεν ἤδη τὰ δέοντα· περὶ δὲ τῆς ὀμηρικῆς παρατίθεμεν ἐνταῦθα τὸν Εὐστάθιον, ἀπονέμοντες αὐτῷ ἢ μᾶλλον τοῖς ἀρχαίοις γραμματικοῖς πᾶσαν τὴν ἐυθύνην τῆς ὀπωσοῦν παραδόξου παραγωγῆς τῶν ὀνομάτων. «Ἰστέον ὅτι τρισὶ τροφαῖς ἐχρῶντο οἱ παλαιοὶ ὧν τὸ πρῶτον ἐκαλεῖτο ἄριστον, γινόμενον πάνυ πρωί, ἅμ' ἡοῖ φαινομένηφι, ἄρεος ἰσταμένου, ὡς καὶ ἡ τοῦ ὀνόματος ἐτυμολογία δηλοῖ. Εἶτα τὸ δεῖπνον, μεθ' ὃ ἔδει πονεῖν, ὃ καὶ ἄριστόν φασι τίνες· τρίτον δὲ ὁ δόρπος, ἐναντίον ἀρίστῳ, ἡνίκα δόρυ παύεται, ὅπερ ἡμεῖς παρὰ τὸ δεῖν τότε ὕπνου δεῖπνον καλοῦμεν». Ἐρ-

κηνευταὶ δὲ τινες παρεδέχθησαν καὶ τέσσαρας διαφόρους ὥρας τροφῆς, ἀναφέροντες αὐτὰς ὑπὸ τὰ ὀνόματα ἀκράτισμα, ἄριστον, ἐσπέρισμα καὶ δεῖπνον, ἀλλὰ πάντως καὶ αἱ πλείονες καὶ ἀξιόχρεώτεραι μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων καὶ ἄλλαι ἀναλογίαι, ὡς ἡ τῆς ῥωμαϊκῆς συνηθείας, ἀλλὰ καὶ τῶν σήμερον λιτοβιωτέρων Ἑλλήνων ὑποστηρίζουσι τὸν τριττὸν ἀριθμὸν τῶν τροφῶν. Σημειωτέον δ' ἔτι ἐνταῦθα, ὅτι ἄριστον μὲν σπανίως ἀπαντᾷ παρ' Ὀμήρῳ, καὶ μάλιστα ἐν τε τῇ Ἰλιάδι καὶ τῇ Ὀδυσσεΐα ὑπάρχει τῶν ἅπαξ εἰρημένων, ἀντὶ δὲ τούτου ἐστὶν εὐχρηστος ἡ λέξις δεῖπνον, δεῖπνον δὲ ἰδίως παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς ἐκλήθη ὁ Ὀμηρικὸς δόρυπος. Οὗτος δὲ καὶ παρ' Ὀμήρῳ καὶ κατὰ τὴν μεταγενεστέραν συνήθειαν τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος φαίνεται ὅτι ἐγένετο κατὰ τὴν ἐσπέραν καὶ πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου πρὸς ἐσπέραν βαθεΐαν, ὡς δεικνύει ἡ διήγησις τοῦ Λυσίου. «Σώστρατος ἦν μοι ἐπιτηδειος καὶ φίλος· τούτῳ ἡλίου δεδυκότος ἰόντι ἐξ ἀγροῦ ἀπήντησα· εἰδὼς δ' ἐγώ, ὅτι τηνικαῦτα ἀφιγμένος οὐδένα καταλήψοιτο οἴκοι τῶν ἐπιτηδείων, ἐκέλευον συνδειπνεῖν· καὶ ἐλθόντες οἴκαδε ὡς ἐμὲ ἀναβάντες ἐδειπνοῦμεν», ἐνθα ἡ ἐκ τοῦ ἀγροῦ ἔξωρος μεθ' ἡλίου δυσμᾶς ἀφίξις τοῦ ἀνθρώπου ἐκώλυεν αὐτὸν εὔρεῖν τινα τῶν ἑαυτοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἵνα δειπνήσῃ ἐκεῖ. Καὶ οὕτω μετὰ τοῦ δεῖπνου ἐπέβαινε ὁ Ἕλληνας ὅλην τὴν ἀσχολίαν τῆς ἡμέρας, ἐφ' ὅσον συμπόσια ἢ πότοι καὶ οἱ ἐκ τούτων γεννώμενοι νυκτερινοὶ κῶμοι (διότι τὸ ἀφ' ἡμέρας πίνειν, δηλαδὴ τὸ πίνειν, οὔσης ἔτι ἡμέρας, καὶ οὐχὶ ὡς ἤθελέ τις ἐρμηνεῦσαι, πίνειν ἀπὸ πρωΐας μέχρι νυκτός, διότι τοιοῦτον πότον καὶ αὐτὸς ὁ πῖλος τῶν Δαναΐδων ἔμελλεν ἀποδυσπετήσῃν, ἐθεωρεῖτο ὡς μεγάλη παραλυσία καὶ ἀκολασία), ἢ λόγιοι καὶ ἄλλαι τοιαῦται διεσπερεύσεις καὶ ἀγρυπνίαι μὴ ἐπησχόλουν τινὰς καὶ ἐπὶ βαθύτερον τῆς ἐσπέρας καὶ τῆς νυκτός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ.

ΑΙ ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΜΕΡΗ ΑΥΤΩΝ.

§ 1. Ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ εἶδομεν, ποῖον τινὰ χαρακτῆρα δημοσιότητος ἔφερον ἐν ἑαυτῷ ὁ καθ' ἑκάστην ἰδιωτικὸς βίος τοῦ Ἑλληνος, δι' ὃν θεωρητέον τὴν ἀγορὰν ὡς ἐπέχουσαν τοιαύτην σημασίαν ἐν τῷ καθημερινῷ βίῳ αὐτοῦ, οἷαν περίπου ἡ οἰκία διὰ τὴν Ἑλληνίδα οἰκοδέσποιναν, καὶ ἡ γυναικωνίτις διὰ τὰς ἐν αὐτῇ παρθενευομένας Ἑλληνίδας παρθένους. Ἐκ τούτου λοιπὸν εὐκόλως ἐννοεῖται, ὅτι καὶ αἱ ἰδιωτικαὶ οἰκίαι κατὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπελείποντο πολὺ τῶν δημοσίων κτιρίων κατὰ τὴν διασκευὴν καὶ τὴν διακόσμησιν καὶ πολυτέλειαν, καὶ ὅτι ἡ ἐμπνέουσα τοῦτο τὸ ἔθνος φιλοκαλία ἐφηρμόσθη ἐν πρώτοις καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐπὶ τῶν δημοσίων οἰκοδομῶν, καὶ ἐν ᾧ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐν Ἀθήναις ἡ οἰκία τοῦ Ἀριστείδου καὶ Μιλτιάδου καὶ τῶν ἄλλων τότε λαμπρῶν ἀνδρῶν οὐδαμῶς διεκρίνετο ἐπὶ πολυτελείᾳ καὶ ἀρχιτεκτονικῷ καλλωπισμῷ τῆς τῶν ἄλλων ἀσημοτέρων καὶ ταπεινοτέρων πολιτῶν διὰ τε τὴν σωφροσύνην τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀνδρῶν καὶ διὰ τὸν δημοσιώτερον βίον αὐτῶν, οἱ αὐτοὶ κατεσκεύασαν δημοσίᾳ τοιαῦτα οἰκοδομήματα καὶ τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα κάλλη, ὥστε οὐδενὶ τῶν ἐπιγενομένων ἔλειπον ὑπερβολὴν. Γνωστὸν ἀλλαχόθεν, ὅτι οἱ παλαιοὶ Ἑλληνες κατὰ τὸν διωκισμὸν κατὰ κώμας, ἐχούσας μὲν ἰδιαίτερα πρυτανεῖα καὶ ἀρχοντας, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀποδεχομένας ἐν κοινόν

κέντρον, καὶ πολιτευόμενοι ἕκαστοι καθ' ἑαυτοὺς καὶ βουλευόμενοι, σπανίως ἀνέτρεχον χάριν τῶν ἰδίων αὐτῶν ὑποθέσεων πρὸς τὸν πρόεδρον τῆς τοιαύτης μικρᾶς ὁμοσπονδίας βασιλέα. Τοιαῦται δὲ κατὰ τὸν παλαιὸν τῆς Ἑλλάδος τρόπον διωκισμέναι κατὰ κώμας καὶ ἐπαύλεις πόλεις εἶχον χρεῖαν τὸ μέγιστον μιᾶς ἀκροπόλεως πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς περιουσίας καὶ τῶν οἰκογενειῶν ἀπὸ ληστρικῶν ἐπιδρομῶν. Διότι αἱ αὐταὶ ληστρικά ἐπιθέσεις, αἱ ἠνάγκαζον τὸ ἀρχαιότερον τοὺς Ἕλληνας, ὅπως ἀποικίζωνται καὶ κτίζωσι τὰς ἑαυτῶν πόλεις μακρὰν τῆς Θαλάσσης, ἠδύναντο εὐκόλως ἐπεκτείνεσθαι ἐν ἐλλείψει παραθαλασσίων τόπων ἀφρουρήτων καὶ εὐκόλων καὶ ἐπιτηδείων πρὸς διαρπαγὴν καὶ εἰς τὰς τοιαύτας μεσογαίους πόλεις, αἵτινες βεβαίως οὐδαμοῦ τῆς Ἑλλάδος ἠδύναντο ἀπέχειν τόσον πολὺ ἀπὸ τῆς Θαλάσσης καὶ διαμένειν τρόπον τινὰ ἐκτὸς τῆς βολῆς τῆς πειρατείας. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ μεσογαίᾳ ἐξέλεγον τοποθεσίας παρακειμένας παρὰ βράχους καὶ ἐρυμνὰ μέρη, καθιστῶντες αὐτὰ ἔτι ὀχυρώτερα διὰ τῆς ὀχυρωματικῆς τέχνης. «Δὶ παλαιαὶ πόλεις τῆς Ἑλλάδος», λέγει ὁ Θουκυδίδης, διὰ τὴν ληστείαν ἐπὶ πολὺ ἀντισχοῦσαν ἀπὸ Θαλάσσης μᾶλλον ὤκισθησαν, αἱ τε ἐν ταῖς νήσοις καὶ ἐν ταῖς ἠπείροις· ἔφερον γὰρ ἀλλήλους τε καὶ τῶν ἄλλων, ὅσοι ὄντες οὐ Θαλάσσιοι κάτω ὄκουν, καὶ μέχρι τοῦδε ἔτι ἀνωκισμένοι εἰσὶ». Τόσον δὲ ἀναγκαῖα καθίστατο ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἢ ἐν ἐχυροῖς τόποις ἀνέγερσις ἀκροπόλεως, ὥστε καὶ πόλις καθ' αὐτὸ ἐθεωρεῖτο καὶ ὠνομάζετο συνήθως ἢ τοιαύτη ὀχυρὰ θέσις, καὶ ὅτε μετὰ ταῦτα ἐκτίζετο περὶ τὴν ἀκρόπολιν ταύτην πόλις, διετήρει πολλαχοῦ ἐκείνη ἢ ἀκρόπολις τὸ ὄνομα πόλις, ὡς ἢ ἐν Ἀθήναις ἀκρόπολις καὶ ἢ ἐν Θήβαις Καδμεία ἐκαλοῦντο πόλεις ὑπὸ τῶν κατοίκων ἀμφοτέρων τῶν πόλεων καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. Καὶ τὸ ὄνομα δὲ τοῦ τοιούτου φρουρίου ἀκρόπολις, ὡς πόλις ἐκτισμένη ἐν ἄκρῳ ἦτοι ἐν ὑψηλῷ καὶ ἐρυμνῷ τόπῳ, καὶ ἢ ἐν ταύτῃ κατασκευῇ τῶν ναῶν τῶν θεῶν καταδεικνύει καὶ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς. Ἐὰν δὲ ποτε περὶ τὴν ἀκρόπολιν, τὴν ἀρχικὴν ταύτην πόλιν, συνωκίζοντο αἱ τοιαῦται διεσχορπισμέναι κατὰ τὴν χώραν κῶμαι καὶ συνοικίαι καὶ ἀπετέλουν μίαν πόλιν

καὶ συνεπολίζοντο, πάντοτε ὅμως καὶ τὴν μίαν κοινὴν ταύτην πόλιν ἔχοντες ἐνέμοντο ἕκαστοι τὰ ἑαυτῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἐνίοτε αἱ ἀγροικίαι καὶ ἐπαύλεις ἐκεῖναι εἶχον τὰ πρωτεῖα ὑπὲρ τὰς ἐν ταῖς πόλεσιν οἰκίας κατὰ τε τὸν πλοῦτον καὶ τὴν εὐμάρειαν. Οὕτως ἐν μὲν ταῖς ὑπὸ Θησέως συνοικισθείσαις Ἀθήναις καὶ μετὰ ταῦτα αἱ ἐπὶ τῶν ἀγρῶν οἰκήσεις καὶ κατασκευαὶ διετέλουν καλλίονες καὶ πολυτελέστεραι, ἢ αἱ ἐντὸς τοῦ τείχους, καὶ πολλοὶ τῶν πολιτῶν οὐδὲ χάριν τῶν ἑορτῶν κατέβαινον εἰς τὸ ἄστυ, ἀλλ' ἤροῦντο μένειν ἐπὶ τοῖς ἰδίαις ἀγαθοῖς μᾶλλον ἢ ἀπολαύειν τῶν κοινῶν, καὶ πάλιν ἡ χώρα τῶν Ἡλείων εἶχεν ὑπὲρ πᾶσαν τὴν ἄλλην Πελοπόννησον τοιαύτας ἀγροικίας καὶ ἐπαύλεις, καὶ ἔνιαι αὐτῶν οὕτως ἔστεργον τὸν ἀγροδίαιτον βίον, ὥστε, καίτοι ἔχοντες ἰκανὰς οὐσίας, πολλοὶ ἐπὶ δύο καὶ τρεῖς γενεὰς πολλάκις οὐ παρέβαινον εἰς τὴν Ἡλείαν.

§ 2. Ἐν ᾧ δὲ αἱ τοιαῦται κατὰ τὸν ἀρχαῖον τῆς Ἑλλάδος τρόπον κωμηδὸν διεσπαρμέναι οἰκήσεις συνέτεινον εἰς καλλωπισμὸν τῆς ἐξοχῆς, ἔχουσαι τὸ μέγιστον ἀνάγκην μόνον μιᾶς κοινῆς ἀκροπόλεως, αἱ ἐκ τούτων ὅμως συνοικισθεῖσαι ἔπειτα πόλεις, ἵνα ὁ Ἕλληνας δύνηται θεωρεῖν καὶ ὀνομάζειν αὐτὰς γνησίως πόλεις, ὧφειλον ἔχειν πρὸ πάντων δημόσια καὶ κοινωφελῆ ἰδρύματα, ναοὺς, θέατρα, γυμνάσια, στοάς, λουτρά, ἀνδριάντας γραφὰς καὶ τὰ τοιαῦτα, ἐν οἷς πάλιν ἀπαραίτητος πάσης ἑλληνικῆς πόλεως κατασκευὴ καὶ ἔχουσαι τὰ πρωτεῖα ἦν πρῶτον ἡ ἀγορὰ, εὐρισκομένη συνήθως ἐν τῷ κέντρῳ τῆς πόλεως, καὶ μὴ ἀποτελοῦσα πλατεῖαν τινὰ κανονικὴν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκτεταμένον μέρος τῆς πόλεως καὶ κεχωρισμένον ἀπὸ τῶν λοιπῶν κατωκημένων μερῶν αὐτῆς διὰ σταθερῶν ὀρίων. Μόνον δὲ ἐν παραθαλασσίαις πόλεσιν ἡ πλατεῖα ἢ τοποθεσία τῆς ἀγορᾶς ὧφειλεν ἐκλέγεσθαι πλησιέστατα τοῦ λιμένος καὶ πολλάκις κατὰ μῆκος αὐτοῦ, καὶ ἄλλως δὲ ἢ καθ' ἕκαστα διασκευὴ καὶ χρῆσις αὐτῆς ἐξηρτᾶτο καθόλου ἀπὸ τῶν συγκυριῶν τῆς τοποθεσίας, τῆς ἐπικρατούσης κατὰ διαφοροὺς καιροὺς φιλοκαλίας καὶ τῶν ἄλλων ἀστικῶν καταστάσεων. Περὶ αὐτὴν ὑπῆρχον συνήθως καὶ ἐκόσμουν αὐτὴν ναοὶ καὶ στοαί, βωμοὶ καὶ ἀνδριάντες, καὶ μόνον περὶ τῆς δημοσίας καὶ πολιτικῆς

ἀγορᾶς τῶν Σπαρτιατῶν λέγεται ὅτι ἔλειπον ἀπ' αὐτῆς παστάδες καὶ ἡ ἄλλη κατασκευή. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο, διότι ὁ νομοθέτης Λυκοῦργος ἐνόμιζεν ὅτι ταῦτα οὐδαμῶς συμβάλλονται πρὸς τὴν εὐβουλίαν, μᾶλλον δὲ βλάπτουσι, καθ' ὅσον ἀπεργάζονται τὰς διανοίας τῶν συμπορευομένων φλυαρώδεις καὶ χαύνας φρονήματι κενῷ, ἢ μᾶλλον ἀποσπῶσι τὴν προσοχὴν αὐτῶν, ὅταν οἱ ἐκκλησιάζοντες ἀποβλέπωσιν εἰς ἀγάλματα καὶ γραφὰς ἢ προσκηνία θεάτρων ἢ στέγας βουλευτηρίων ἠσκημένας περιττῶς. Ἀμφιβάλλοντες, ἐπὶ πόσον δύναται ἀληθεύειν τοῦτο γενικῶς, ἔχοντες δὲ ἀπ' ἐναντίας τρανὰ παραδείγματα, ὅτι οἱ πολῖται ἐπληροῦντο γενναίου φρονήματος πρὸς τὴν θέαν τοσοῦτων καλλονῶν, εὐρίσκομεν ὅτι ἐκτὸς τούτων ἡ ἀγορὰ ἐν διαφόροις πόλεσι καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς μικροτάταις κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους εἶχον ἐκτὸς τῶν στοῶν καὶ δενδροφυτείας κατὰ τὸ εἶδος περίπου τῶν νῦν δενδροφύτων περιπάτων (boulevards)· καὶ ἡ μὲν μικρὰ πόλις Ἀθηδῶν εἶχεν ἀγορὰν κατὰ δένδρον πᾶσαν ἀνειλημμένην διτταῖς στοαῖς, ἐν Ἀθήναις δὲ πρῶτος ὁ Κίμων, ὅστις καὶ δι' ἄλλων ἐλευθερίων καὶ γλαφυρῶν διατριβῶν, αἱ μικρὸν ὕστερον ὑπερφυῶς ἠγαπήθησαν, ἐκαλλώπισε τὸ ἄστυ, κατεφύτευσε καὶ τὴν ἀγορὰν διὰ πλατάνων. Ἐτὴν τοιαύτην διακόσμησιν τῆς ἀγορᾶς διὰ στοῶν καὶ συνδένδρων περιπάτων ὀφείλομεν ἐκλαβεῖν οὐχὶ μόνον ὡς καθωραΐζουσιν τὴν ἀγορὰν καὶ τὴν πόλιν, ἀλλὰ καὶ ὡς λίαν σκόπιμον καὶ ἀναγκαίαν παρά τοῖς Ἕλλησι, καθ' ὅσον ἐν ταῖς τοιαύταις στοαῖς καὶ σκιαῖς διέτριβον οἱ σχολάζοντες πολῖται, ἐφ' ὅσον χρόνον ὑπερβολικὸν ψῦχος ἢ κακοκαιρία, ἢ ὑπερβολικὸς καύσων μὴ κατηνάγκαζον αὐτοὺς καταφεύγειν εἰς τὰ παρακείμενα τῇ ἀγορᾷ ἐργαστήρια. Ἄλλο μέρος τῆς πόλεως ἐπίσης ἀπαραίτητον, περὶ τὴν ἀγορὰν δὲ καὶ αὐτὸ κείμενον, ἦν τὸ Πρυτανεῖον, ὃ ἐνομιζέτο τὸ ἱερώτατον μέρος, τὸ ἄδυτον καὶ ἡ ἐστία τῆς πόλεως, ἐν ᾧ ἐγίνοντο αἱ ὑποδοχαὶ τῶν ξένων πρέσβων καὶ ἀπεδίδοντο αἱ ἔξοχοι τιμαὶ τοῖς διακριθεῖσι πολίταις καὶ εὐεργέταις ξένοις (σίτησις ἐν Πρυτανείῳ) καὶ ὅπερ προσφυῶς ἠδύνατο παραβληθῆναι πρὸς τὸ παρά τοῖς νεωτέροις Δημαρχεῖον (Hôtel de ville), ὅπερ ὅμως ἐσφαλμένως τίθεται ὑπὸ τινῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει, οἷον οὔτε ἐν Ἀθήναις,

οὐτ' ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἑλλάδος παρατηρεῖται. Καὶ αὐτὴ ἡ Σίφνος ἐπὶ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς εἶχεν ἀγορὰν καὶ Πρύτανεῖον ἡσκημένα Παρίῳ λίθῳ. Καὶ ἄλλα δὲ τοιαῦτα ἀρχεῖα εὕρισκοντο περὶ τὴν ἀγορὰν, οἷον βουλευτήρια, στρατήγια, γραμματεῖα, καὶ τὸ δεσμωτήριον ἐνίοτε. — Ἐν τισὶν ὁμοῦς πόλεσιν ἀπαντῶμεν καὶ πλείονας τῆς μιᾶς ἀγορᾶς, πρὸ πάντων ἵνα ἡ ἀπομεμακρυσμένον τὸ θέατρον τῆς συναθροίσεως καὶ συμπεριφορᾶς τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν ἀπὸ τῶν ποικίλων ἀναγκῶν τῆς ἐμπορίας καὶ τῶν τυρβῶν τῆς καπηλείας. Καὶ τοιαῦται ἦσαν αἱ ἐλεύθεραι λεγόμεναι ἀγοραὶ, αἱ τοσοῦτον ἐπαινούμεναι ὑπὸ τῶν πολιτικῶν τῆς ἀρχαιότητος, οἷα πραγματικῶς ἀναφέρεται ὑπάρχουσα ἐν Θεσσαλίᾳ. Τὴν ἀπομίμησιν ταύτης συνιστῶσιν ὁ τε Ξενοφῶν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ὧν ὁ δεύτερος καὶ ἐξηγεῖται σαφῶς τὴν σημασίαν αὐτῆς, λέγων ὅτι ἡ τοιαύτη ἐλευθέρη ἀγορὰ ὄφειλεν εἶναι καθαρὰ πάντων τῶν ὠνίων καὶ οὔτε βάνουσος, οὔτε γεωργός οὔτε ἄλλος. τις τῶν τοιούτων εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ εἰσέρχεσθαι εἰς αὐτήν, μὴ καλούμενος ὑπὸ τῶν ἀρχόντων. Γνωστὸν δὲ ὅτι καὶ ὁ Ξενοφῶν, ἀποδιδούς καὶ αὐτὸς τῇ ἰδανικωτέρᾳ Περσικῇ πολιτείᾳ, ἣν αὐτὸς διετύπωσε κατὰ τὸ θεωρητικὸν καὶ πολιτικὸν αὐτοῦ σύστημα, τοιαύτην ἐλευθέρην ἀγορὰν, περιγράφει αὐτήν τε καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῆς ὡδε· «ἔστιν αὐτοῖς ἐλευθέρη ἀγορὰ καλουμένη, ἐνθα τὰ τε βασιλεία καὶ τὰλλα ἀρχεῖα πεποιήται· ἐντεῦθεν τὰ μὲν ὠνια καὶ οἱ ἀγοραῖοι καὶ αἱ τούτων φωναὶ καὶ ἀπειροκαλίαι ἀπελήλανται εἰς ἄλλον τόπον, ὡς μὴ μιγνύηται ἡ τούτων τύρβη τῇ τῶν πεπαιδευμένων εὐκοσμίᾳ». Ἡ δὲ ἄλλη ἀγορὰ, ἐνθα ἐπωλοῦντο καὶ ἠγοράζοντο τὰ διάφορα ἀναγκαιοῦντα τρόφιμα καὶ τὰ καθ' ἡμέραν χρειώδη, ἡ διὰ τοῦτο ἀγορὰ τῶν ὠνίων καλουμένη, ὄφειλεν εἶναι ἐν ἰδιαιτέρῳ τόπῳ. Ὁμοίαν διάκρισιν ἐλευθέρης ἀγορᾶς ἀπ' ἀγορᾶς ὠνίων δεικνύουσι καὶ αἱ ἐκφράσεις ἀνδρεία ἀγορὰ καὶ γυναικεία ἀγορὰ, σημαίνουσαι, ὡς φαίνεται, ἡ μὲν πρώτη τὴν ἐλευθέρην, ἡ δ' ἄλλη τὴν τῶν σκευῶν καὶ ἄλλων ὠνίων ἀγορὰν τῶν χρησίμων εἰς τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν ἐν αὐτῇ ἐπιστατοῦσαν οἰκοδέσποιναν, ἡ τὸ πιθανώτερον τοιαῦτα μέρη τῆς ἀγορᾶς, ἐνθα ἐπώλουν μικρὰ τινα πράγματα οὐχὶ ἄνδρες, ἀλλὰ γυναῖκες, ὡς

καὶ σήμερον ἀποκλειστικῶς σχεδὸν πωλοῦσι τοιαῦτα τινὰ γυναῖ-
κες, οἶον λάχανα, ἄνθη καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ διὰ τοῦτο συχνάκις
ἀπαντῶμεν παρὰ τοῖς ἀπεικονίζουσι τὰ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου κωμι-
κοῖς ἀρτοπώλιδας, λαχανοπώλιδας, στεφανοπώλιδας, ἰσχαδοπώλιδας,
λεχιθοπώλιδας. Ἄλλ' ἴσως ἀνδρείαν ἀγορᾶν ἐκληπτέον ἐκεῖνο τὸ
μέρος τῆς ἀγορᾶς, ἔνθα οἱ ἄνδρες συνδιέτριβον καὶ συνηλλάττοντο
πρὸς ἀλλήλους. Ἡ δὲ παροιμιώδης Κερκώπων ἀγορὰ (ἐπὶ κακο-
ήθων καὶ πονηρῶν) ἦν ἐν Ἀθήναις ἀγορὰ, ἔνθα ἐπωλοῦντο τὰ
κλοπιμαῖα, διότι καὶ οἱ ἐν Ἐφέσῳ Κέρκωπες περιήδοντο ὡς κλέ-
πται καὶ πανοῦργοι καὶ κακοήθεις.

§ 3. Ἐν δὲ τῇ τοιαύτῃ τῶν ὠνίων ἀγορᾶ ὑπῆρχε διάταξις
τις λίαν ὠφέλιμος, καθ' ἣν ἕκαστον τῶν πωλουμένων πραγμά-
των, τροφίμων ἢ οἰκιακῶν σκευῶν, ἐπωλεῖτο κατ' εἶδος ἐν ἰδιαιτέροις
ἐπὶ τούτῳ προσδιωρισμένοις τμήμασι τῆς ὅλης ἀγορᾶς, ἅτινα καὶ
ὠνομάζοντο ἀπλῶς ἐκ μόνου τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐν αὐτοῖς πωλου-
μένου πράγματος. Τοῦλάχιστον τοιοῦτο γινώσκομεν ἀσφαλῶς περὶ
τῆς ἐν Ἀθήναις ἀγορᾶς, ἔνθα ὁ ἀττικὸς ἠδύνατο λέγειν περιῆλθον
εἰς τὸ ὄψον, ἦτοι εἰς τὸ μέρος τῆς ἀγορᾶς, ἔνθα ἐπωλοῦντο τὰ
ὄψα καὶ πάντα τὰ τρόφιμα. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἀναφέρεται
συχνάκις ἀπῆλθον εἰς τὸν οἶνον, εἰς τοῦλαιον, εἰς τὰς χύτρας, εἰς
τὰ σκόροδα, εἰς τὰ κρόμμυα, εἰς τὸν λιβανωτόν, εὐθὺ τῶν ἀρω-
μάτων ἢ εἰς τὰ ἀρώματα, εἰς τὰ μύρα, εἰς τὸν χλωρὸν τυρόν,
εἰς τὰ γέλγη (ῥῶπον, mercuria), εἰς τὰ κάρυα, εἰς τὰ μῆλα, εἰς
τὰ ἀκρόδρυα, εἰς τὰ μαλακὰ ἔρια, εἰς τοὺς θέρμους, εἰς τὰς ἰσχά-
δας, εἰς τὰ κυρήβια, τὰ σήσαιμα, εἰς τὰ μεμνόμεια (μέρος, ἔνθα
ἐπωλοῦντο τὰ κρέατα τῶν ὄνων, ἢ μᾶλλον οἱ ὄνοι αὐτοί, καὶ
ἴσως ἐκλήθησαν οὕτω, ἐπειδὴ ἐνυπάρχει ἐν τούτῳ τῷ ὀνόματι ἡ
λέξις ὄνος, ἔνθα μένουσιν οἱ ὄνοι), εἰς τὰ ἀνδράποδα (εἰς τοὺς
κύκλους), καὶ ἐν γένει εἰς τὸ δεῖγμα διὰ τὰ ἐμπορεύματα, ὧν
δείγματα ἦσαν ἐκεῖ ἐκτεθειμένα. Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα τὰ ἰδιαίτερα
τμήματα τῆς ἀγορᾶς ὠνομάζοντο ἰδίως οὕτως ἐκ τῶν πιπρασκο-
μένων πραγμάτων, φαίνεται ὅτι ὅλα γενικῶς ἔφερον τὸ ὄνομα
κύκλοι, εἰ καὶ ἐν τοῖς διαφόροις χωρίοις τῶν ἀρχαίων συγγραφεῶν
δυσκόλως διακρίνεται, πότερον ἐννοεῖται διὰ τῆς λέξεως κύκλοι,

τόπος ιδιαίτερος πρὸς δημοπρασίαν ἀνδραπόδων ἢ ἐμπορευμάτων, ἢ τμήματα ἀγορᾶς, ἐνθα ἐπωλοῦντο ἀπλῶς σκεύη καὶ ἄλλα διάφορα ὄνια. Τοῦλάχιστον οἱ ἀρχαῖοι γραμματικοὶ καὶ αἱ παρ' αὐτοῖς μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων κωμικῶν ἀναφέρουσι κύκλους καὶ κατὰ τὴν πρώτην καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ἔννοιαν. Ὁ Πολυδεύκης σημειοῖ· εἶνα δ' ἐπιπράσκετο τὰ σκεύη, τῆς ἀγορᾶς τὸ μέρος τοῦτο κύκλοι ὠνομάζοντο, ὡς Ἄλεξις ὑποδηλοῦν ἔοικε λέγων, ποῖ δὴ μ' ἄγεις διὰ τῶν κύκλων; σαφέστερον δὲ Δίφιλος, ἐνθα λέγει, «καὶ προσέτι τοίνυν ἐσχάραν, κλίνην, κάδον, στρώματα, σίγυνον, ἀσκοπήραν, θύλακον, ὥστ' οὐ στρατιώτην ἂν τις, ἀλλὰ καὶ κύκλον ἐκ τῆς ἀγορᾶς ὀρθὸν βαδίζειν ὑπολάβοι· τοσοῦτός ἐσθ' ὁ ῥῶπος, ὃν σὺ περιφέρεις». Ἀλλαχοῦ ὁ αὐτὸς Πολυδεύκης λέγει· «κύκλοι δὲ ἐν τῇ νέᾳ κωμῳδίᾳ καλοῦνται τὰ μέρη, ἐν οἷς πιπράσκεται τὰ ἀνδράποδα, ἴσως καὶ τὰ λοιπὰ ὄνια»· καὶ ὁ Ἡσύχιος ὡσαύτως· «κύκλος περίβολος καὶ ἐν ἀγορᾷ τόπος, ἐνθα σκεύη καὶ σώματα πιπράσκονται»· καὶ ὁ Ἀρποκρατίων· «κύκλοι ἐκαλοῦντο οἱ τόποι, ἐν οἷς ἐπωλοῦντό τινες, μετὰ τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Μενάνδρου, «ἐγὼ μὲν ἤδη μοι δοκῶ, νῆ τοὺς Θεούς, ἐν τοῖς κύκλοις ἐμαυτὸν ἐκδεδυκότα ὄραν κύκλῳ τρέχοντα καὶ πωλούμενον»· ὁ δὲ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους· «ὁ δὲ κύκλος Ἀθήνησιν ἐστὶ, καθάπερ μάκελλος ἐκ τῆς κατασκευῆς τὴν προσηγορίαν λαβῶν, ἐνθα δὴ πιπράσκεται χωρὶς κρεῶν τὰ ἄλλα ὄνια, ἐξαιρέτως δὲ οἱ ἰχθύες». Ἐντεῦθεν βλέπομεν ὅτι καταλέγονται ὡς πωλούμενα ἐν τοῖς κύκλοις σκεύη, ἀνδράποδα, κρέα, ἰχθύς καὶ τελευταῖον ἐν γένει τὰ ἄλλα ὄνια, καὶ ὅτι κύκλος μὲν ὠνομάζετο τὸ ιδιαίτερον τμήμα ἐκάστου πωλουμένου πράγματος, κύκλοι δὲ τὸ σύνολον τοῦ τόπου, ἐνθα ἠδύνατό τις κατὰ διάφορα μέρη ἀγοράζειν ταῦτα τὰ πράγματα, ἀνάλογόν τι τῶν παρὰ τοῖς νεωτέροις halles. Ἐνίοτε δὲ καὶ σύμπασα ἡ ἀγορὰ ὠνομάζετο κύκλος.

§ 4. Ἐν μέρει δὲ οἱ πωληταὶ εἶχον καθ' ὅλην τὴν περιοχὴν τῆς ἀγορᾶς κινητὰς σκηνάς, αἵτινες, ἐπειδὴ ἦσαν πεπλεγμέναι ἐκ κλάδων ἰτέας ἢ οἰσύας, ἐκαλοῦντο καὶ γέρρα, περὶ ὧν ὅμως τινὲς ἐνόμισαν ὅτι διαφέρουσιν ἀπὸ τῶν σκηνῶν κατὰ τοῦτο, καθ' ὅσον αἱ μὲν σκηναὶ ἦσαν προσδιωρισμέναι μᾶλλον πρὸς πώ-